

Відгук

про дисертацію Слободян Олени Вікторівни
«Географічна народна термінологія українських
східнослов'янських говірок Луганщини»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

(Старобільськ, 2017. – 586 с.)

Цілісну лінгвістично-географічну історію відповідного терену консервує в собі географічна термінологія, вивчення якої сприяє розв'язанню численних питань української й слов'янської етимології, історичної лексикології, діалектології та ономастики саме через те, що належить вона до найдавніших пластів лексики. Через високий інформаційний потенціал та яскраво виражену національно-культурну специфіку географічні народні терміни постійно привертають увагу дослідників. Слов'янська географічна термінологія досліджена в чеській і словацькій мовах (Р. М. Малько), польській (П. Нітше, Я. Сташевський), сербській і хорватській (Ю. Шютц), болгарській і македонській (Е. А. Григорян), білоруській (І. Я. Яшкін), російській (Е. М. Мурзаєв і В. Г. Мурзаєва), а також узагальнена в дослідженні М. І. Толського. Апелятивну лексику на позначення географічних об'єктів представлено в регіональних словниках І. Г. Верхратського, П. А. Тутковського, Я. А. Рудницького, С. Грабця, Є. О. Черепанової, О. К. Данилюк, Т. В. Громко, Г. Л. Аркушина, В. П. Шульгача, М. М. Габорака, Н. М. Торчинської і М. М. Торчинського.

Дослідження Олени Слободян поповнює серію кандидатських дисертацій (Т. В. Громко, О. К. Данилюк, Н. П. Сіденко, І. М. Потапчук та ін.), присвячених вивченню народної географічної термінології чітко визначеного регіону. Для виконання роботи авторка обирає тематичний підхід до окреслення об'єкта вивчення та повноти його відтворення в питальнику. Предметом опису визначено семантику лексем досліджуваної

тематичної групи лексики, структуру лексико-семантичних рядів, ареальне варіювання географічної народної термінології українських східнослов'янських говірок. Вибір об'єкта і предмета дослідження заслуговує безперечного схвалення, адже продовжено та розширено наукові традиції кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (Старобільськ) у вивченні структури і семантики та функціонування лексичних одиниць у діалектному мовленні та вперше в українському мовознавстві виявлено лексико-семантичні та тематичні групи географічних народних термінів, вивчено родо-видові відношення між ними, визначено основні структурно-семантичні моделі, показано особливості формування східнослов'янської народної географічної термінології Луганщини. Тому наукова новизна дисертації незаперечна.

Не викликає застережень і достовірність зібраного й опрацьованого матеріалу: джерельною базою дисертації слугували польові записи географічної народної термінології за допомогою авторських програм, укладених для аналізу й розмежування географічної номенклатури на лексико-семантичні підгрупи та виявлення полісемії народних географічних термінів. Ретельно зібраний багатий діалектний матеріал передано з належною точністю фонетичною транскрипцією.

Усі складники вступу дисертації, на наш погляд, уже дають повне уявлення про характер і напрямок цього дослідження. Структура роботи чітка, продумана, відображає орієнтацію Слободян Олени на багатоаспектність аналізу, його ґрунтовність і повноту, скомпонована відповідно до задекларованих завдань, які дисертантка виконує у трьох розділах дисертації, чотирьох додатках та підсумовує результати спостережень у висновках.

Уже в першому розділі «Географічні народні терміни як об'єкт лінгвістичного дослідження» Олена Вікторівна з'ясовує функційне навантаження географічної народної термінології, вектори її вивчення,

особливості класифікацій географічної народної термінології в працях мовознавців (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3.). Спираючись на праці відомих українських і зарубіжних учених, прагне довести доцільність використання термінів, якими оперуватиме в роботі, та те, що в практику вивчення діалектної лексики увійшла її сегментація на тематичні та лексико-семантичні групи, а це дозволяє запроваджувати методику компонентного аналізу номінативного поля, моделювання семантичної структури лексем на великих ареалах тощо. Нам імпонує те, що в підрозділі 1.4. авторка подає загальну характеристику рельєфу Подінців'я, а в додатках В і Г відповідно – довідку про водні ресурси та рослинність у зоні різнотравно-типчаково-ковилових степів, адже часто це є необхідним для розуміння мотивів називання тієї чи тієї реальії. Крім того, в цьому ж підрозділі вказано на особливості класифікації географічних народних термінів в українських східнослов'янських говірках. На нашу думку, розділ варто було б завершити узагальненою схемою членування тематичної групи на чотири підгрупи і відповідно 7, 5 і т. і. лексико-семантичні групи у складі кожної. Зрештою, перший розділ має самодостатнє значення, він є хорошим довідником для наступних дослідників у цій царині. Детальний огляд фахової літератури, оперування не тільки лінгвістичною, а й географічною термінологією засвідчує ерудицію дослідниці та її здатність самостійно вести науковий пошук.

У другому розділі «Структурно-семантична характеристика географічних народних термінів на позначення рельєфу та його частин», третьому – «Структурно-семантична характеристика географічних народних термінів на позначення географічних об'єктів, пов'язаних із рельєфом» та додатках – В «Структурно-семантична характеристика географічних народних термінів на позначення рослинного покриву» і Г «Структурно-семантична характеристика географічних народних термінів на позначення форм водного ландшафту та його частин» реалізовано інші завдання роботи: встановлено структуру тематичних підгруп лексики географічних

найменувань та обґрунтовано їх специфіку в українських східнослов'янських говірках Луганщини, виокремлено загальноновживані, діалектні й специфічні географічні терміни та їх значення, охарактеризовано їх за походженням, розкрито семантичні особливості географічних номенів у східнослов'янських говірках Луганщини порівняно з літературними відповідниками, охарактеризовано просторову проекцію окремих явищ географічної термінології в українських східнослов'янських говірках. Дисертантка виробила схему аналізу репрезентантів лексико-семантичних груп і намагається її дотримуватися. Всього проаналізовано 421 лексема на позначення рельєфу та його частин (у 2 розділі), 248 – на позначення географічних об'єктів, пов'язаних із рельєфом (у 3 розділі), ще 212 на позначення рослинного покриву і 205 – на позначення форм водного ландшафту винесено в додатки. Спочатку авторка називає терміни, які репрезентують той чи той семантичний ряд у досліджуваних говірках, подає локалізацію окремих, а потім з'ясовує семантичну структуру кожного з них, мотиви виникнення найменування, шляхи запозичення (для іншомовних слів), словотвірні ланцюжки, порівнює семантику зафіксованих у східнослов'янських говірках географічних найменувань та географічних термінів, кодифікованих у СУМ.

Власні висновки авторка часто підкріплює матеріалами лексикографічних чи лінгвогеографічних праць з інших мов чи діалектів української мови, у чому допомагають їй матеріали додатка Б, про який будемо говорити окремо.

Такі компаративні спостереження мають неабияке значення для усвідомлення цілісної картини репрезентації географічної термінології в українській діалектній мові та спонукають дисертантку дискутувати з іншими дослідниками географічної термінології з приводу окремих положень про семантичну структуру лексем у говірках, їх ендемічність, що засвідчує: Слободян Олена вміє тактовно і обґрунтовано вести наукову дискусію. Наприклад, на с. 99 авторка заперечує тезу Т. В. Громко про те, що

географічне значення 'впадина, западина' для терміна *лож'бина* є постійним, оскільки в досліджуваних українських східнослов'янських говірках, крім названого, він ще позначає специфічне для досліджуваного ареалу значення 'вихід з яру', а на с. 83 заперечує специфічне функціонування терміна *'бере"* на позначення низини, залитої водою, у говірках Кіровоградщини, оскільки з таким значенням виявила лексему в українських східнослов'янських говірках. З викладу матеріалу стає зрозумілим, що Олена Вікторівна свідомо того, що ендемізм є до того часу ендемізмом, поки його не зафіксують інші лексикографічні чи лінгвогеографічні праці.

Добре, що дисертантка багато уваги звертає на словотвірну номінацію, визначаючи найбільш поширені способи творення для народних географічних термінів, що дало можливість їй зробити висновок про те, що географічну термінологію Луганщини складають слова, утворені від іменників, прикметників, дієслів на основі коренів *-рівн-*, *-низ-*, *-дол-*, *-над-*, *-гір-*, *-горб-*, *-коп-*, *-круч-*, *-яр-* та ін. Думаю, що дисертантці варто було б звернути ще увагу на походження таких «цікавих» лексем, як, наприклад, *по'л'авина* 'широка рівнина', 'окрема ділянка лісу', 'рівнина в лісі', яка могла постати в результаті контамінації зафіксованих в авторському словнику лексем *по'л'ана* 'широка рівнина', 'окрема ділянка лісу', 'окрема ділянка поросла ягідними рослинами', 'широка низина' (с. 409) і *га'л'авина* 'окрема ділянка лісу', 'окрема ділянка, поросла ягідними рослинами', 'рівнина біля підвищення, місце під горою' (с. 294). Викликає застереження безапеляційне твердження про те, що лексема *по'садки* 'рівнина, поросла лісом' утворена конфіксаційним способом, адже іменники жіночого роду на позначення опредмеченої дії та наслідку дії утворюють за допомогою суфікса *-к-* (Сучасна українська літературна мова / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 40).

Позитивним є те, що авторка намагається пояснити походження окремих топонімів, наприклад, на с. 176 докладно описано виникнення назв селищ Біловодськ та Білокуракине. Проте, на нашу думку, заслуговують на

увагу і назви ще таких обстежених населених пунктів, як Підгорівка, Піщане, Лиман Старобільського, Піски, Кам'янка Новопсковського, Степове Марківського, Загір'я, Лугове Троїцького, в основі яких географічна апелятивна лексика, зафікована ж у досліджуваних східнослобожанських говірках.

Зауважимо, що дисертація написана чіткою мовою, не переобтяжена термінами іншомовного походження, правда, інколи потребують корекції формулювання сем, наприклад, 'рівнина, укрита травою, яку збираються зорати' (с.63), 'низина, залита водою з луговими травами' (с. 76), 'границя суші стосовно до водного простору', 'границя твердішого ґрунту стосовно до болота' (с.74).

Кожен із трьох розділів завершують короткі висновки. На підставі докладного вдумливого аналізу лінгвального наповнення кожної лексико-семантичної групи, вияву запозичень та власне слобожанських локалізмів, аналізу полісемів, у яких відбулися семантичні переходи за межі однієї лексико-семантичної групи, продуктивних способів утворення назв географічних об'єктів, структури географічних найменувань, картографування окремих мовних явищ авторка дійшла виважених, об'єктивних і переконливих висновків, які логічно завершують виклад основного змісту роботи.

Окремо зауважимо про додатки, розлогі й самодостатні. Додаток А – це 23 атомарні лексичні карти – матеріали до атласу географічної народної термінології українських східнослобожанських говірок, які засвідчують, що дисертантка опанувала техніку картографування. Цих карт було достатньо, щоб зробити висновок про розмитість ареального малюнка, мозаїчність просторового розміщення назв рельєфу та ландшафту.

Додаток Б – це словник народних географічних термінів східнослобожанських говірок Луганщини, практично готовий до друку. Новаторство такого словника в тому, що в ньому, крім найменувань географічних об'єктів досліджуваної мовної території, подано географічні

народні терміни інших мовних ареалів України, лексеми, зареєстровані в одинадцятитомному Словнику української мови та Словнику за редакцією Б. Грінченка, це дає можливість вичленувати спільні та відмінні риси лексем цієї терміносистеми. Усі географічні найменування подано тільки з географічним значенням. Подібну працю маємо хіба у В. В. Леснової «Словник оцінних номенів людини в українських діалектах». Звичайно, такий словник, на нашу думку, варто доповнити лексикографічними даними із інших говірок (Д. Брилінський «Словник подільських говірок», Г. Шило «Наддністрянський регіональний словник», нещодавно захищена кандидатська дисертація С. Личук «Семантика та структура народних географічних назв Івано-Франківщини» (грудень, 2016) та інші, які вміщують, хоч і небагато, географічні терміни, і так уникнути розмитого терміна «західноукраїнські говірки», яким авторка послуговується в роботі та в словнику). Крім того, цінність цієї праці полягає в тому, що саме такий аналіз діалектних географічних назв у загальноукраїнському контексті дає можливість виокремити власне слобожанські найменування (ендемізми лексичні чи семантичні), які авторка називає в роботі: *ни/з'анка*, *вод'ане*, *про'т'ажка*, *ми'нуха*, *се"ре"дох'рест'а* та ін.

Висловлені у відгуку зауваження та побажання в жодному разі не знижують високої оцінки роботи й загального позитивного враження; вони стосуються здебільшого не принципових, а подекуди навіть і дискусійних питань.

Зміст автореферату й основні положення дисертації ідентичні. Оpubліковані 9 статей, з яких 5 у фахових виданнях із переліку, затвердженого МОН України, та 1 в іноземному фаховому виданні, уповні відображають порушену лінгвістичну проблему. Достовірність отриманих результатів підтверджено апробацією на міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Усе це дає підстави стверджувати, що дисертація «Географічна народна термінологія українських східнослобожанських говірок Луганщини»

відповідає усім вимогам ДАК Міністерства освіти й науки України до кандидатських дисертацій, а її автор – Слободян Олена Вікторівна, безперечно, заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

кандидат філологічних наук,

доцент, професор кафедри української мови

та методики її навчання

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

Т. М. Тищенко

